

Egy 1736-ból származó manysi nyelvemlék

(Előzetes közlés)

Történeti adatok (orosz évkönyvek, adóösszeírások), földrajzi nevek tanúskodnak arról, hogy manysi nyelvrokonaink lakóhelye néhány évszázaddal ezelőtt messze átnyúlt az Urál-hegység nyugati oldalán elterülő vidékre is. Lakóterületük nyugati határát hozzávetőlegesen a Pecsora-folyó forrásvidékén kezdődő, a Sziszola, majd a Káma legfelső folyásán keresztülhúzó, és a Perm, Kungur, Krasznoufimszk, Jekatyerinburg (mai Szverdlovszk), Tyumeny városok érintésével délkeleti, keleti irányban elkanyarodó, majd Szamarovo (mai Hanti-manszijszk) felé elforduló vonallal határozhatjuk meg.¹

E terület manysinyelvű lakosságáról, a legelső gyér és földrajzilag pontosabban nem rögzíthető forrásokat nem tekintve, a XV. század közepe tájától kezdve vannak értesüléseink.²

A manysik egykori nyugati lakóhelyeire vonatkozólag fontos forrásértéke van N. WITSEN (1692) nyilatkozatának, amely szerint a manysik Perm körül laknak. A most ismertető, 1736-ból származó kéziratos vogul szójegyzékben előforduló folyónevekből is arra lehet következtetni, hogy a Káma vízrendszeréhez tartozó Inyva, Koszjva, Szilva folyók mellett szintén manysik laktak. I. I. GEORGI, a XVIII. század végének egyik kiváló kutatója, a vogulokról a következőket mondja: «Они обитаютъ въ западной, а больше еще въ восточной, лѣсами изобильной, части сѣверныхъ Уральскихъ горъ, около рекъ, Камы и Иртыша, да выше Соли-Камской и Верхотурья, по близости рекъ, Колвы, Вишеры и Тавды.»³

Az Urálon inneni manysikról megemlékezik REGULY ANTAL is: „a Visera mellett már csak kevés vogul, s igen elvegyülve, találhatik. Feljebb észak felé a Pecsóra mellett a szirjének [zürjének] közt egy kis csapat vogul létezik, mely azokkal összeolvadni készül.” (Reguly-Album LXXXII.)⁴ REGULY

¹ Vö. A. KANNISTO, Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung: FUF. XVIII, 57–89. l.; ZSIRAI M., FRok. 155–6. l. — Szórványosan e vonaltól nyugatra is vannak még hajdani manysi települések nyomai, de ezek száma nem nagy. Előfordulásukból inkább egyes kirajzásokra, mintsem összefüggő, eredetileg is manysi lakta területre következtethetünk (l. ZSIRAI, i. m. 156. l.).

² A kérdés összefoglalását lásd: ZSIRAI M., i. m. 152–7. l. — Anélkül, hogy a kérdés részletesebb taglalásába belemennék, a történeti hűség érdekében szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az e korból (XV–XVIII. sz.) származó feljegyzésekben és az ezt követő szakirodalomban (többek között ZSIRAINál is) — a fenti terület osztjáknak nevezett lakosain feltehetőleg vogulokat kell értenünk.

³ И. И. ГЕОРГИ, Описание всѣхъ въ Россійскомъ государствѣ обитающихъ народовъ.... СПб. 1776. I. kötet 60. l.

⁴ ZSIRAI M., i. m. 157. l. után.

állítását 1847-ben JURJEV is megerősíti. Ismeretes továbbá, hogy az 1860. évi népszámlálás a cserdini körzetben még 69 manysit talált.⁵

Az Uráltól nyugatra lakó manysikra vonatkozó tudósítások sorát két, újabb adattal zárhatjuk le. A nagyszámú és megbízható adatokkal rendelkező Sz. I. RUDENKO baskír településeket feltüntető térképén (1925) Szverdlovszktól mintegy 120–150 km-rel nyugatra, a szverdlovszk—krasznoufimszki úttól és vasútvonaltól délre, a Csuszovaja folyótól 60–120 km távolságra vogul településfoltot jelez.⁶ V. I. LITKIN pedig egy találkozásunk alkalmával közölte velem, hogy az 1950-es évek elején tett egyik gyűjtőútján Viseramenti komik elmondták neki, hogy a permi (volt molotovi) terület (область) krasznoviserszki körzetében három vogul család él, akikkel ők állandó kapcsolatban vannak.⁷

Az Urál nyugati oldalán lakó manysik nyelvéről meglehetősen keveset tudunk. Nagyon valószínű, hogy a legelső manysi szöveg, a Miatyánknak N. WITSEN munkájában megjelent fordítása, permkörnyéki vogul nyelvjárást tükröz.⁸ A Pallas-féle összehasonlító szótárban⁹ közölt négy manysi nyelvjárásból három urálvidéki. A 66. szám alatti manysi szóanyag a Csuszovajafolyó menti, a 67. szám alatti pedig a Verhoturjei területről, míg a 68. szám alatti Cserdin vidékéről származik. A szótár nyelvjárásonként mintegy 250–280 szót közöl. Ugyanezt az anyagot tartalmazza a szótár F. JANKOVICS DE MIRIEVO szerkesztésében megjelent második kiadása is.¹⁰ A Viseravidéki manysik nyelvét az A. KANNISTO által kiadott Karpinszki-féle szójegyzékből ismerjük.¹¹ Elvértve néprajzi tárgyú dolgozatok is nyújtanak nyelvi anyagot. GLUSKOV pl. a cserdini manysik nyelvéről közöl észrevételeket.¹²

1956. februárjában a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Levéltárában (Архив Академии Наук СССР.) találtam egy manysi szójegyzéket. Címe: Словарь вогульского языка», jelzete: Фонд 21. оп. 5. № 149. лл. 427–429.¹³ A kézirat 4 fólió-nagyságú lapon foglal helyet (427a, 428a–b, 429a lev.). Első levele egy jelentést («доношение») tartalmaz. A tulajdonképpeni szójegyzék az ezt követő leveleken található. Tartalma: 51 orosz címszó (számszavak 1–10-ig, 100; főnevek, földrajzi elnevezések, a manysik önelnevezése) és ezek manysi megfelelői tagili, verhoturjei és csuszovajai nyelvjárársban.

⁵ ZSIRAI M., i. m. 158. l.

⁶ С. И. РУДЕНКО, Башкиры. II. к. Ленинград 1925. Térkép: Карта племенного состава населения Башкирского края. — Az ugyancsak e területen lakó manysikra ZSIRAI M., Ffok. c. művének térképmellékletében is találunk utalást.

⁷ A kérdés irodalmához lásd még: В. Н. ЧЕРНЕЦОВ, Мансийский (вогульский) язык: Языки и письменность народов севера I. Москва—Ленинград, 1937, 164. l. — Kiegészítésképpen említem csak meg, hogy Leningrádban tanuló Szoszva-vidéki manysi diákok szerint bent az Urál-hegységben laknak még manysik. A hírt nem állt módomban ellenőrizni.

⁸ N. WITSEN, Noord en Oost Tartarye. Amsterdam, 1705². 732. l.

⁹ Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій... (СПб. 1786—1787. I—II. l.)

¹⁰ Сравнительный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій по азбучному порядку расположенный. СПб. 1790—1791. I—IV. k. — E szótárak manysi (obi-ugor) anyagát teljességében tudomásom szerint még nem dolgozták fel.

¹¹ A. KANNISTO, Ein Wörterverzeichnis eines ausgestorbenen wogulischen Dialektes in den Papieren M. A. Castréns: JSFOu. XXX/8. 1—33. l.

¹² И. Н. ГЛУШКОВЪ, Чердынскіе вогулы. Этнографическій очеркъ: Этнографическое обозрение XLV. (1900) 15—78. l., különösen 52—64. l. Ezenkívül lásd: különlenyomat 38—50. l.

¹³ A kéziratra И. С. ВДОВИН, История изучения палеоазиатскихъ языков. Москва—Ленинград. 1954. alapján Hajdú Péter volt szíves felhívni a figyelmemet.

A szójegyzéket V. N. TATISCSEV orosz történész és közigazgatási tisztviselő megbízásából IVÁN KUROJEDOV (Иван Куроедовъ) erdőfelügyelő állította össze 1736. január 15–18. között.

A kézirat keletkezésének és sorsának körülményei többé-kevésbé ismeretesek. V. N. TATISCSEVben már a század harmincas éveinek az elején felmerült az „Oroszországot lakó népek szavai” gyűjtésének a gondolata.¹⁴ Erről tanúskodik V. N. TATISCSEVnek egy Jekatyerinburgból 1736. február 18-án kelt, V. K. TREDIAKOVSKIJ-hoz írt levele, amelyben a következőket írja: „Én, amennyiben ez lehetséges, itt más [értsd: nem orosz] népek szavai gyűjtésén fáradozom és amit gyűjtök, késedelem nélkül megküldöm az Akadémiának.”¹⁵ A szójegyzéket összeállító I. KUROJEDOV a kézirat első részében levő jelentésben a következőkről tudósít: 1736. január 15-én írásbeli utasítást (ukázt) kapott, amely szerint köteles „a Tagil, a Tura és a Csuszovaja folyók mentén lakó manysikat az ukázzal együtt küldött jegyzék alapján figyelmesen kikérdezni [és szavaikat] lejegyezni.” A jelentésben közölt adatokból megtudjuk azt is, hogy I. KUROJEDOV feladatát három nap alatt teljesítette, és a gyűjtött szavakat valóban „késedelem nélkül” 1736. január 18-án már el is küldte V. N. TATISCSEVnek. Érdekes, és TATISCSEV életrajzának szempontjából figyelmet érdemel az a tény, hogy I. KUROJEDOV jelentésében említést tesz egy a gyűjtéssel kapcsolatban levő cári ukázzról is. Ez arról tanúskodik, hogy V. N. TATISCSEVnek Oroszország történetére irányuló (többek között nyelvi) anyaggyűjtése már ebben az időben a cári udvar tudomásával és támogatásával történt.

V. N. TATISCSEV a kérdéses szójegyzéket elküldte a szentpétervári Tudományos Akadémiának. Az előbb idézett levélen kívül erre mutat az Akadémia Levéltárának leltárjegyzéke is (Fond 21. op. 5. N°. 149.), amely szerint az ott őrzött anyag V. N. TATISCSEVnek Szibériában gyűjtött és az Akadémiának megküldött kéziratait tartalmazza. A kézirat további útja azután, az Akadémián keresztül, G. F. MÜLLER-hez vezetett, aki azt, a többi hasonló jellegű kézirattal együtt, munkáiban minden bizonnyal fel is használta. E kéziratokat a Levéltár jelenleg is G. F. MÜLLER hagyatékában őrzi.

Ki volt IVÁN KUROJEDOV, a szójegyzék összeállítója? — Személyére vonatkozólag annál többet, mint amennyit ő maga jelentésében elmond, a legnagyobb utánjárással sem sikerült megtudnom. Erdőfelügyelői tisztsége (надзиратель лесов) a maga idejében meglehetősen magas adminisztratív állás volt, amelynek betöltése képzettséget követelt.

A kézirat nyelvészeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős. Jelentős, mert egyrészt a manyisi nyelv egyik legelső, több mint 200 éves emléke, és kihalt, más forrásokból alig, vagy egyáltalán nem ismert nyelvjárások adatait őrizte meg, másrészt pedig V. N. TATISCSEV tevékenységének és a XVIII. századi szógyűjtéseknek szemléletes és értékes dokumentuma.

A szójegyzék elején levő jelentésből, a gyűjtési utasításban feladott földrajzi jellegű kérdésekre adott válaszokból, illetve az egyes válaszok hiányából, valamint az egyes nyelvjárási adatokból arra kell következtetnünk, hogy a szójegyzéket a Tagil, a Tura és a Csuszovaja folyók között elterülő

¹⁴ А. П. АВЕРЬЯНОВА, В. Н. Татищев как филолог: Вестник ленинградского университета. № 7. Ленинград 1950. 46. 1.

¹⁵ L. С. П. ОБНОРСКИЙ és С. Г. БАРХУДАРОВ, Хрестоматия по истории русского языка. II. к. 1948.² 91. 1.

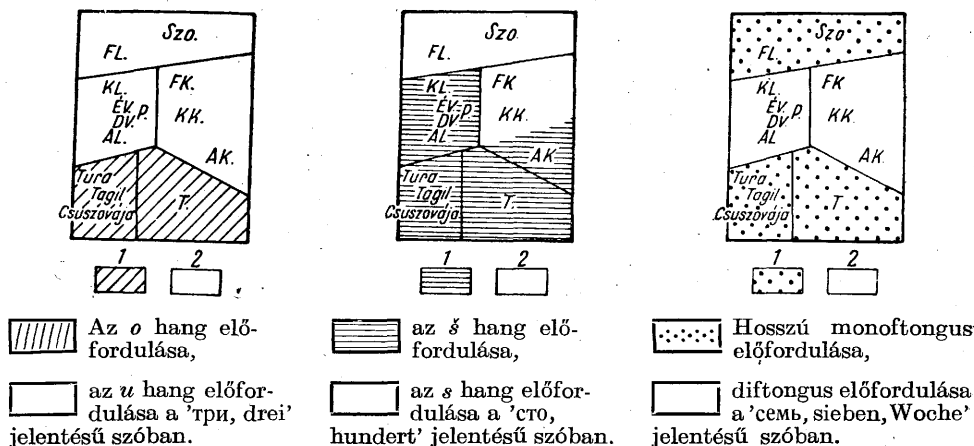
vidéken, talán éppen Verhoturje helységben állították össze. Erre mutat az a tény is, hogy a szójegyzék az utasítás kézbevétele után három napon belül elkészült. A szóbanforgó Verhoturje helységből a környékbeli manysik akkorig minden valószínűség szerint könnyen megközelíthetők voltak, s eképpen I. KUROJEDOVNAK nem lehettek nehézségei a megfelelő manysi közlők kiválasztásában. A KANNISTO Über die früherer Wohngebiete der Wogulen... című munkájában (FUF. XVIII, 57–89. l.) a Tagil, a Tura és a Cuszovaja folyók által bezárt területen 17 manysi földrajzi elnevezést sorol fel. Mindezek a tények arra mutatnak, hogy ez a terület a XVIII. század első felében még manysilakta terület volt, s így az ott készült szójegyzéket teljesen hitelesnek tarthatjuk.

Nyelvjárás tekintetében a tagili, verhoturjei és csuszovajai manysik nyelve önálló, de egymáshoz meglehetősen közelálló nyelvjárásokként a manysi nyelv déli nyelvjárás csoportjához tartozik. Ezt tanúsítja a kéziratnak lényegében már feldolgozott teljes szóbánya, amelynek közlése helyett ezúttal előzetesen csak három, különböző jellegzetes hangtani sajátosságok alapján kiválasztott példát mutatok be:

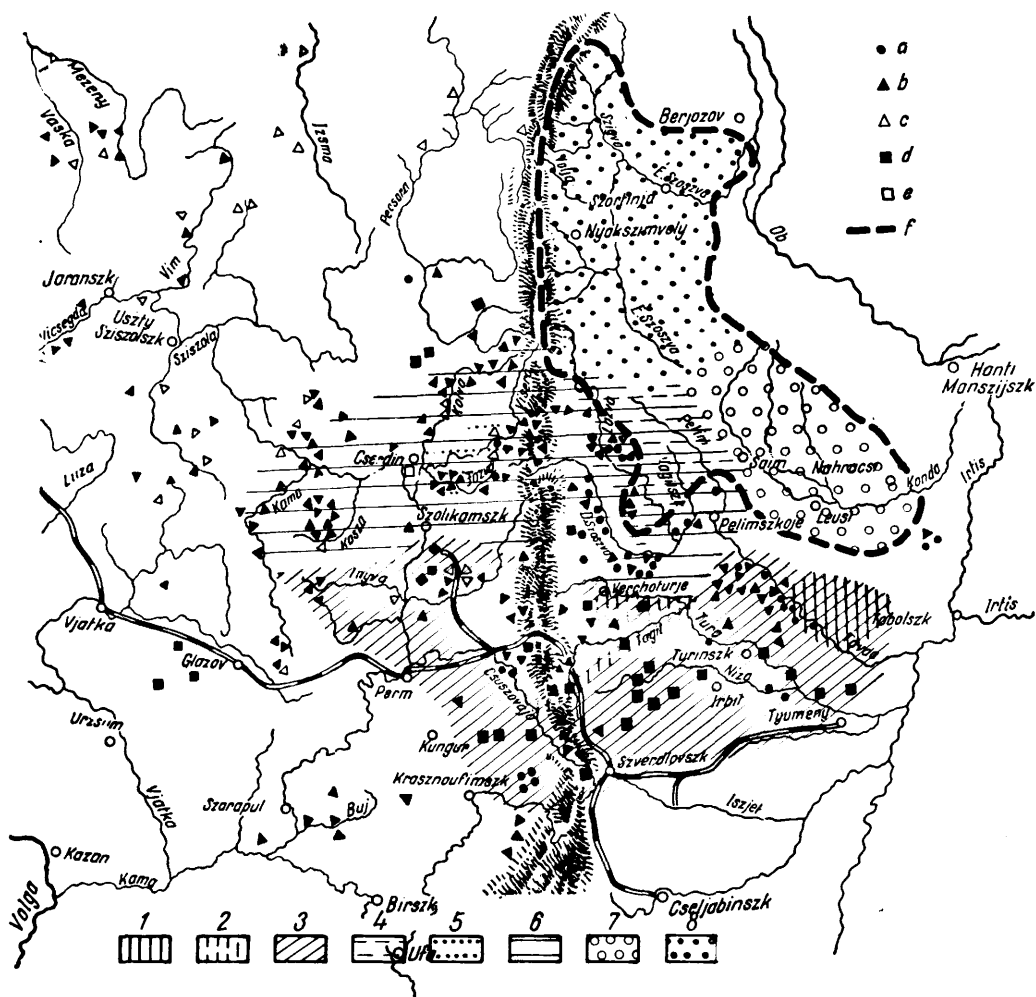
1. A tagili, turai, csuszovajai, valamint a tavidai nyelvjárásokban: *o* (*o*) ~ a többi nyelvjárásban: *u*. Pl. (kézirat) tagili *κóρομъ*, turai *κορομъ*, csuszovajai *κοορμъ* 'trpi'; (WogVok. 115.) TJ. TCs. *kōrəm* 'drei', ~ AL. *kūrum*, ÉV. *kūrum*, DV. *kūrum*, P. *kūrəm*, AK. *χūrəm*, KK. FK. *ku'rəm*, FL. *kūrum*, Szo. *χūrum* 'id.' (l. 1. sz. ábra.)

2. A tagili, turai, csuszovajai, valamint a tavidai, a nyugati és az AK. nyelvjárásokban: *š* (*u*) ~ a keleti és északi nyelvjárásokban: *s*. Pl. (kézirat) tagili *uđama*, turai *uđama*, csuszovajai *uđama* 'cro'; (WogVok. 97.) TJ. TCs. *šāet* 'hundert', AL. ÉV. DV. P. *šet*, AK. *šāt* ~ KK. *šet*, FK: *šet*, FL. *sāt*, Szo. *sāv* 'id' (l. 2. sz. ábra).

3. A tagili, turai, csuszovajai, valamint a tavidai és az északi nyelvjárásokban: hosszú monoftongus ~ a többi nyelvjárásban: diftongus. Pl. (kézirat) tagili *cađama*, turai *caama*,¹⁶ csuszovajai *cađama* 'cemь'; (WogVok. 3.) TJ. *sāt*, TCs. *seāt* 'sieben, Woche', FL. *sāt*, Szo. *sāv* ~ AL. *sođt*, ÉV. *sūđt*, DV. *sōđt*, P. *sađt*, AK. *sāđt*, KK. *sōđt*, FK. *sōđt* 'id.' (l. 3. sz. ábra.)

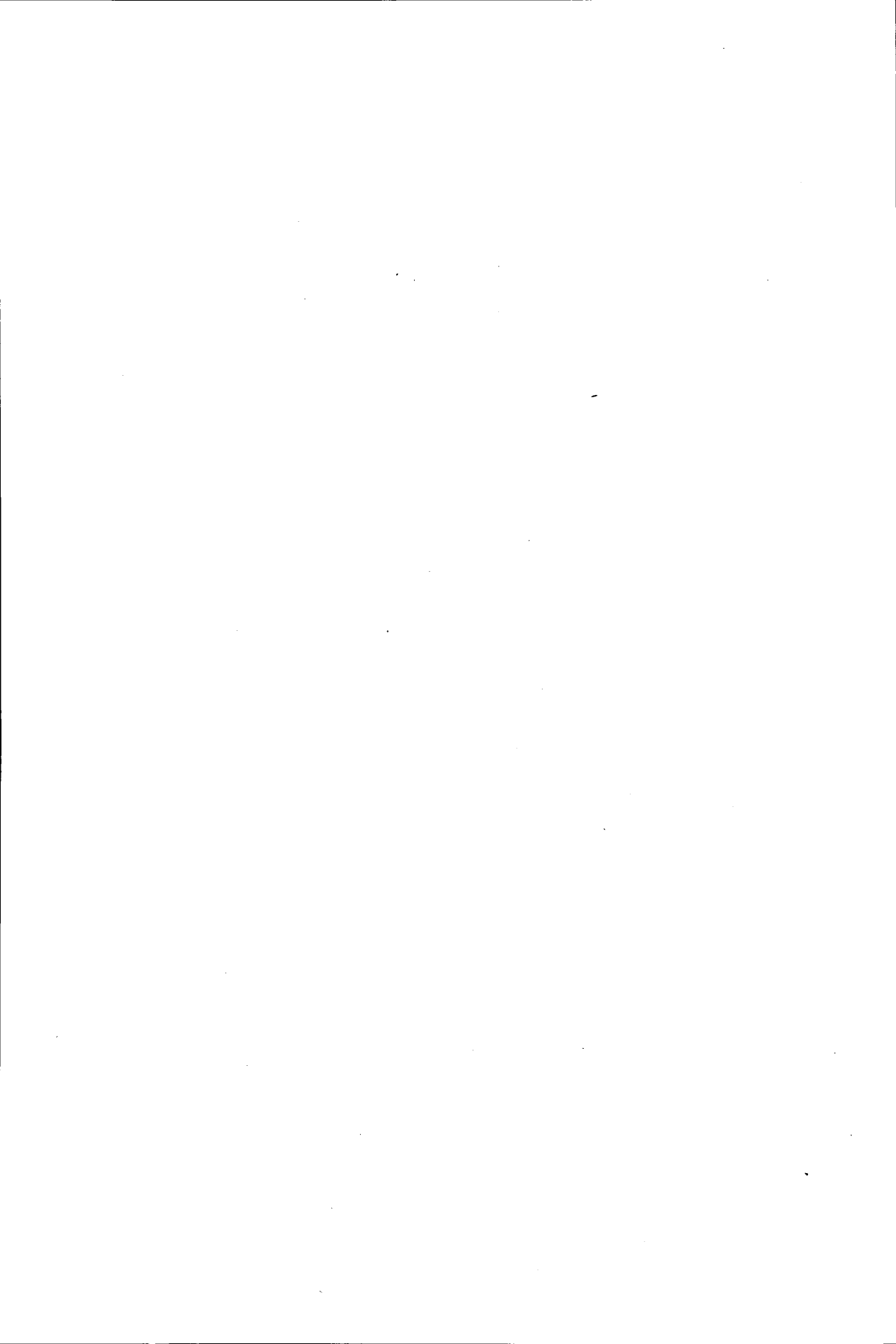

¹⁶ Az *a* kettőzése a kéziratban hosszúságot jelöl. (Vö. 2. pl.)

a) Eloroszosodott, illetve eltatárosodott manysi falu. b) Eredetileg manysi vagy manysi-nak látszó helységnév. c) Ugyanaz, bizonytalan. d) Manysi településre utaló helységnév. e) Ugyanaz, bizonytalan. f) A manysi nyelvjárások határa (1901–1906)
 1. Tavdai nyelvjárás. 2. Tagili, turai, csuszovajai nyelvjárások (kézirat). 3. Feltételezett déli nyelvjáróterület. 4. Nyugati nyelvjárások. 5. Viserai nyelvjárás (Karpinszkij-féle szójegyzék). 6. Feltételezett nyugati nyelvjáróterület. 7. Keleti nyelvjárások. 8. Északi nyelvjárások

A térkép A. KANNISTO, Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung (FUF. XVIII (1927), 57–89.) című munkájának térképe és ZSIRAI M., Finnugor rokonságunk (Budapest, 1937.) Keleti finnugorok című térkép-melléklete alapján készült. A mai (1900) manysi nyelvjárások felosztását W. STEINITZ, Geschichte der Wogulischen Vokalismus (Berlin, 1955.) című munkájából vettük.

Az 1736. évi kézirat szavainak a Karpinszki-féle viserai szójegyzék adataival való összehasonlítása módot nyújt arra, hogy A. KANNISTO vogul toponimikai kutatásának eredményeit¹⁷ figyelembe véve, kísérletet tegyünk annak a megállapítására, hogy az Urálon inneni nyelvjárások milyen helyet foglalnak el a manysi nyelvjárások rendszerében.

A most ismertetett tagili, turai és csuszovajai nyelvjárásoknak a déli (tavdai) nyelvjárásokhoz való tartozása a manysi településkutatásokkal egybehangzóan arra mutat (l. a mellékelt térképet), hogy a Káma folyónak Szolikamszktól délre eső vidékén, valamint a folyó e részének mellékfolyói (Inyva, Csuszovaja) mentén és a Tobol vízrendszeréhez tartozó Tavda, Tura s Tagil folyók mellékén meglehetősen összefüggően élt manysi lakosság nyelve együttesen a déli vogul nyelvjárások csoportba tartozott. Feltevésünknek nem mond ellen az sem, hogy az Urál hegység a Tobol és a Káma vízrendszere közé ékelődik. V. N. CSERNYECOV szóbeli közléséből is tudom, hogy az Urál nyugati oldaláról a hegység keleti felére való közlekedésnek különösebb akadályai nincsenek.¹⁸

Ezzel szemben a Glazov, Szolikamszk, Verhoturje, (Tobolszk) városok vonalától északra, az Urál nyugati oldalán elterülő terület manysi lakossága, mely a folyók menti település szempontjából szintén összefüggő volt, a Karpinszki-féle szójegyzék alapján a nyugati vogul nyelvjárásokkal alkotott egységes csoportot¹⁹ (l. a térképet).

Amennyiben ezt, az Urálon inneni manysi nyelvjárásoknak hovatarthatóságáról alkotott feltevést a további kutatások igazolni fogják, ennek — véleményem szerint — jelentősége lesz, nemcsak a manysi nyelvjárási, hanem az ugor történeti vonatkozású kutatásokban is.

GULYA JÁNOS

¹⁷ A. KANNISTO, Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung: FUF. XVIII, 57—89. l.

¹⁸ A két folyórendszer között a távolság olyan jelentéktelen, hogy ez még az Urálon keresztüli csónakközlekedést sem akadályozza meg. A közbeeső szárazföldi részen a csónakokat egyszerűen kézi erővel keresztülvontatják.

¹⁹ Vö. „Der Wišeradialekt oder genauer der Dialekt von Ust-Ulsui (U) ist zu den mittleren [azaz: a nyugati, mégpedig az alsó-lozvai (AL.), (közép-lozvai, KL.) — G. J.] Dialekten des Wogulischen zu zählen.” (KANNISTO: JSFOu. XXX/8, 16. l.)

